

Kvalitativně orientované metody socioekonomického výzkumu a jejich využití v ekonomii životního prostředí¹

Lenka SLAVÍKOVÁ* – Tereza ŠÍMOVÁ** – Jan SLAVÍK*

Qualitative Methods of the Socioeconomic Research and their Application within the Economics of the Environmental Protection

Abstract

The paper describes two evolving qualitative methods of socioeconomic research – the analytic narrative conceptualized by R. Bates and his colleagues and the institutional analysis developed by E. Ostrom – and introduces their pilot application within the field of the environmental protection in the Central European dimension. Authors of the paper defend these methods as consistent approaches that can be applied next to the traditional neoclassical quantitative analysis, especially when the collective decision making about the allocation of public or common-pool resources are in the center of the research agenda.

Keywords: *qualitative methods, analytic narrative, institutional analysis, environmental protection*

JEL Classification: Q00, B25, H41

Úvod

Mezi společenskými a přírodními vědami existuje klíčový rozdíl. Je jím objekt zájmu jejich zkoumání či, lépe řečeno, podstata tohoto objektu. Přírodní vědy zkoumají věci a jevy, jež se udály v důsledku přírodních zákonů. Vědy

* Lenka SLAVÍKOVÁ – Jan SLAVÍK, Vysoká škola ekonomická v Praze, Národohospodářská fakulta, IEEP, Institut pro ekonomickou a ekologickou politiku, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3, Česká republika; e-mail: slavikova@ieep.cz; slavik@ieep.

** Tereza ŠÍMOVÁ, Vysoká škola ekonomická v Praze, Národohospodářská fakulta, Katedra ekonomiky životního prostředí, Nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3, Česká republika; e-mail: simovat@vse.cz

¹ Článek byl zpracován s podporou projektu GA ČR č. P402/10/0126 *Ekonomické a ekologické aspekty environmentální regulace v rámci rozdílných tržních struktur (např. regulace nakládání s obalovými odpady)*.

Autoři děkují anonymním recenzentům Ekonomického časopisu za podnětné připomínky vedoucí ke zvýšení kvality článku.

společenské staví do centra svých výzkumů člověka – jednající bytost – a jevy, ke kterým dochází v důsledku lidského jednání. Hlavní rozdíl mezi charakteristikou zkoumaného subjektu zmíněných dvou vědních skupin pak spočívá v neexistenci účelovosti ve fyzikálních závislostech a klíčovém postavení účelu v lidských aktivitách. Zbaví-li přírodní vědy člověka vůle a nahradí jej objektem obdobných fyzikálních parametrů, pravdivost jejich závěrů neutrpí. Pokud totéž učiní věda společenská, ztrácí základní stavební kámen svých analýz a její závěry přestanou vypovídat o společenské realitě.

S ohledem na popsany rozdíl prošla ekonomie jako společenská věda od svých prvopočátků několika vývojovými fázemi. Kniha A. Smithe *Bohatství národů* představila člověka jako volní bytost a kladla si za cíl pochopit podstatu lidského jednání a jeho důsledky. Naproti tomu řada učebnic ekonomie hlavního proudu druhé poloviny 20. století (a z nich vycházející současná environmentální ekonomie) člověka v neoklasické tradici chápe jako postavu s dokonalými informacemi, jednající v časovém a institucionálním vakuu (viz např. Samuelson a Nordhaus, 1995; Kolstad, 2000). Tento přístup umožňuje kvantifikaci řady ekonomických vazeb, avšak v posledních dvou desetiletích je stále více kritizován pro svoji abstraktnost (Furubotn a Richter, 2005), a tudíž i omezenou vypovídací schopnost modelových řešení v situacích reálného světa (více viz např. Sojka, 2009) či konkrétně pro neschopnost nalézt účinná řešení optimální alokace vzácných přírodních zdrojů (Bromley, 2004; Slavík, 2007). Proto se paralelně rozvíjejí metody zkoumání socioekonomických jevů, jež se opět zabývají jednáním člověka v reálném, značně proměnlivém a nejistém prostředí a kladou důraz na kvalitativní (matematicky obtížně podchytitelné) faktory, jako jsou zejména vliv institucí a společenské vazby, evoluce či vnitřní myšlenkové pochody jednotlivce (Hendl, 2005; Kornai, 2008). V řadě případů mohou tyto metody postihnout existující problémy lépe než jejich matematické vyjádření. Jednou z oblastí, ve které se tyto komplexní průřezové problémy vyskytují, je interakce lidské společnosti s ekosystémy.

Následující text představí dvě rozvíjené kvalitativní metody socioekonomického výzkumu – *analytický narativ* a *institucionální analýzu* – a jejich aplikace na poli ochrany životního prostředí. Cílem bude analyzovat metody, jejichž prostřednictvím lze zkoumat dopady institucionálních změn, případně význam různorodých existujících institucí pro jednotlivé aktéry, a které nejsou doposud v našich podmínkách hojněji využívány. Souvisejícím cílem bude porovnat postupy dotyčných metod a míru zobecnitelnosti jejich závěrů, odhalit možná úskalí jejich využití a obhájit pozici těchto metod v rámci společenskovědních disciplín (tedy zejména ekonomie, resp. ekonomie životního prostředí). Článek proto přináší deskriptivní a komparativní analýzu metod a s využitím praktických

příkladů přináší argumenty ve prospěch využití kvalitativního výzkumu v ekonomii životního prostředí. Představíme aplikace metod v rámci výzkumných projektů na území České republiky a Slovenské republiky, a rovněž pak ve státech, kde jsou metody rozvíjené v podstatně větší míře a v delším časovém období.

Článek má čtyři části. V první stručně objasníme podstatu analytického narativu a institucionální analýzy. Ve druhé diskutujeme některé kritické souvislosti a omezení těchto kvalitativních metod. Třetí část představuje klíčové aplikace popisovaných metod v zahraničních výzkumech. Čtvrtá pak shrnuje dosavadní aplikace metod na českých a slovenských vědeckých pracovištích a ukazuje, v jakých konkrétních souvislostech přinášejí kvalitativně orientované metody zkoumání originální poznatky.

1. Představení základních prvků kvalitativních metod výzkumu

Kritikou metodologie neoklasického paradigmatu se od 2. poloviny 20. století zabývá postupně stále více autorů. Námitky z oblasti institucionálně orientovaných ekonomických směrů přehledně shrnují například Furubotn a Richter (2005), dále také Sojka (2009). Další skupinou kritizujících ekonomů jsou ekonomové rakouské školy (Mises, 2003; z českých např. Říkovský, 2001). Na poli ekonomie životního prostředí na tuto kritiku navazují představitelé tržních přístupů k ochraně životního prostředí na jedné straně (Anderson a Leal, 2001; Cordato, 2004) i řada institucionálních ekologických ekonomů na straně druhé (Bromley, 2004; Vatn, 2005). Předmětem kritiky je zejména absence analýzy institucí v neoklasické teorii, matematizace ekonomie jako primárně společenské vědy, přístup k racionalitě jednání jednotlivce, výklad pojmu hodnoty aj. (viz Jílková a Slavíková, 2009; Slavíková, 2009).

Někteří autoři se v kontextu tohoto vývoje domnívají, že kvalitativní (tj. nematematický) výzkum již v současnosti nezaujímá automaticky podřadné postavení (Hendl, 2005), tj. že byla postupně přijata myšlenka, že i „ekonomická analýza může vycházet z rozhovorů“ (Kornai, 2008, s. 9) a že analytické postupy, jako pozorování, audiozáznamy či rozhovory, nejsou již výhradní doménou sociologů a psychologů. Obecnou míru akceptace tohoto názoru mezi ekonomy je obtížné prokázat, neboť nadále dochází k paralelnímu, avšak převážně striktně oddělenému rozvoji kvantitativních i kvalitativních metod v závislosti na různých centrech výzkumu či oblastech aplikace.

Typickým příkladem je ekonomie životního prostředí, konkrétně problémy spojené s užíváním veřejných a kolektivních statků. V následujících částech přiblížíme postupy dvou kvalitativních metod, přičemž obě by bylo možné v obecné kategorizaci zařadit mezi kvalitativní postup využívající především

případové studie, případně etnografie.² Jedná se o analytický narativ, jenž je spojován s interdisciplinárním přístupem Petera Boettkeyho a jeho vědeckého týmu na George Mason University a Roberta Batese z Harvard University, a institucionální analýzu rozvíjenou čerstvou laureátkou Nobelovy ceny za ekonomii Elinor Ostromovou a jejími následovníky z tzv. bloomingtonské školy na Indiana University v USA. Z popisu metod bude patrné, že kvalitativní výzkum na poli ekonomie překročil hranice ryze induktivní zakotvené teorie, využívané zejména v sociologii (Strauss a Corbinova, 1999; Hendl, 2005). Výběr analytického narativu a institucionální analýzy za předmět zájmu pramení z vědeckého působení autorů článku, které probíhá v užším kontaktu se zahraničními institucemi, kde jsou dotčené metody rozvíjeny. Jde o snahu osvětlit přednosti a omezení metod, které jsou v zahraničí stále více využívané, ukázat jejich význam a jedinečný přínos k poznání v oblasti ekonomie, s důrazem na ekonomii životního prostředí.

1.1. Analytický narativ

Analytický narativ je metodou kvalitativního výzkumu, jež využívá případové studie. Jedná se o spojení narativu (příběhu, vyprávění), zprostředkovaného ústní formou v podobě rozhovorů či písemnou formou prostřednictvím historických analýz s metodami analytickými, používanými v ekonomii a politických vědách. Cílem popisované metody je propojit teorii s empirickým výzkumem, přičemž za teoretický základ řada autorů volí teorii racionální volby (Bates a kol., 1998). Jednotlivé případové studie se zabývají vzájemným vztahem politiky a ekonomie v konkrétním institucionálním prostředí, zaměřují se na jednotlivce a pokoušejí se „zkoumat konkrétní, historické případy... volby jednotlivců... vysledovat posloupnost jejich jednání, rozhodování a reakcí, které vedly ke konečnému výsledku“ (Bates a kol., 1998, s. 9).

Z uvedeného vyplývá, že metoda sestává ze dvou základních kroků. Nejprve jde o detailní uchopení reality zkoumané situace – tj. porozumění existujícím institucím, individuálním preferencím, vazbám mezi jednotlivci, a místním a časovým specifikům dané situace. Snahou výzkumníka je poskládat příběh, který úzce souvisí s centrem zájmu jeho výzkumu. Následuje analytická fáze, v jejímž rámci je narativ podroben analýze, jež spočívá v aplikaci teoretických konceptů a modelů. Úkolem analytických nástrojů je pomoci vědci zkoumanou situaci pochopit, vysvětlit ji a odkrýt důvody vzniklých či vznikajících problémů. Analytická fáze hledá podstatu zkoumané skutečnosti – „racionalizuje“ narativ a spojuje jeho součásti do logických souvislostí. V knize *Analytic Narratives*,

² Dalšími základními přístupy kvalitativního výzkumu je, vedle případové studie a etnografického přístupu, zakotvená teorie a fenomenologický výzkum (Hendl, 2005).

jež je průlomovou publikací etabloující tento přístup, hledají vědci, profesori předních amerických univerzit, model teorie her, který dokáže nejlépe vysvětlit pozici „hráčů“ ve zkoumaných „příbězích“, posloupnost jejich jednání, jejich strategie a vzájemné vazby. V případě, že model situaci nevysvětlí, nebo když výzkum objeví další, dosud nezahrnuté proměnné, model je upraven anebo se hledá model nový. Analytický narativ tedy nejde ani cestou verifikace, ani falsifikace, ale, jak deklarují autoři knihy, cestou reformulace modelů (Bates a kol., 1998).

Zmíněné dva kroky, tj. získávání narativu a následný rozbor s použitím analytických nástrojů, se během jednoho výzkumu mohou i několikrát opakovat. Počet opakování závisí na složitosti a časovém úseku zkoumaného jevu. Končí v okamžiku, kdy se vědec domnívá, že veškeré pro problém důležité vazby s pomocí teoretických modelů odhalil a s použitím dedukce (či modelu teorie her) dokáže vysvětlit jev, který ležel v centru zájmu jeho výzkumu. Tato domněnka může být subjektivní, avšak vědec musí být schopen předložit a obhájit jednotlivé logické kroky svého výzkumu, jakož i použité teoretické koncepty.

Dle Boettkeho vyplňuje analytický narativ doposud prázdné pole v matici, která ilustruje, jaké empirické metody využívají současné společenské vědy a k jakým závěrům jsou jejich analýzy při využití zvolených postupů schopny dojít. Metody empirického výzkumu přitom dělí na čisté (*clean*), tj. statistické – regresní analýzy, a nečisté (*dirty*), jako jsou rozhovory, práce s historickými písemnostmi či etnografie. Závěry analýz jsou pak buď obecně platné, nebo naopak vypovídají pouze o daném problému v dané situaci, bez možnosti širší platnosti, jak ukazuje tabulka 1.

T a b u l k a 1

Klasifikace metod empirického výzkumu

	Nečistý empirický výzkum	Čistý empirický výzkum
Obecně platné závěry	ANALYTICKÝ NARATIV	Standardní ekonomická analýza (omezená optimalizace, statistická významnost)
Závěry vážící se pouze ke zkoumané problematice	Tradiční antropologické či sociologické výzkumy (společenské vlivy a kulturní analýza, případové studie a etnografie)	Statistická sociologie a politické vědy

Zdroj: Boettke (2000).

Kritická diskuse dílčích souvislostí metody se prolíná několika články jejich zastánců a odpůrců (viz např. kritické pojednání Elstera, 2000; obhajoba Boettkeho, 1998; Levi, 2004; nejnověji pak Alexandrova, 2009). Dle Elstera klade analytický narativ, resp. jeho zastánci přehnaný důraz na racionalitu jednání

aktérů zkoumaného problému a ignorují jejich iracionální, emotivní pohnutky. Zároveň nedostatečně zkoumají záměry a přesvědčení jednotlivců, s kterými vedou rozhovory, neboť tyto mohou významně ovlivňovat poskytnuté výpovědi a následně výstupy výzkumu (Elster, 2000). K této kritice se připojuje i Alexandrova, podle níž nelze iracionální pohnutky, které zahrnuje do svých analýz, např. behaviorální ekonomie, popisovat formalizovanými matematickými modely (Alexandrova, 2009). Bates a kol. naopak argumentují, že hluboká, intimní znalost problematiky pramenící ať z terénních výzkumů či z pečlivého studia dobových materiálů jim dává schopnost porozumět a do narativu zahrnout motivace a názory lidí. Dokládají, že vznikají a jsou dále rozvíjeny první modely, které mapují i iracionální chování a dávají prostor k jejich využití v analytickém narativu (Bates a kol., 2000). Kromě toho, jak ukazují práce současných či bývalých členů týmu P. Boettkeho, narativ nemusí být nutně analyzován prostřednictvím matematických vzorců či modelů teorie her (viz např. Stringham, Boettke a Clark, 2008).

1.2. Institucionální analýza

Zájem o analýzu institucí v souvislosti s poskytováním veřejných či kolektivních statků oživuje dílo M. Olsona (1971), jenž se zabývá konceptem kolektivní volby. Na jeho závěry o nutně suboptimálních výsledcích kolektivního rozhodování navazují práce E. Ostromové, J. Walkera, M. McGinnise a dalších, kteří se snaží prokázat, že vhodnou kombinací institucí, jako jsou např. vlastnická práva, pravidla užívání různých toků užitků ze zdroje, zvyky a jiné neformální vazby apod., lze překonat destruktivní individuální strategie užívání statků s charakterem „obecní pastviny“ (Ostrom a Walker, 2000). Výsledkem tohoto přístupu je teorie řízeného komunitního vlastnictví zdrojů (Ostrom a kol., 1999). Cílem analýzy je tedy důkladně popsat jednotlivé charakteristiky institucionálního uspořádání (např. režimu správy přírodních zdrojů) a následně s využitím empirických poznatků definovat principy tzv. robustních institucí – tj. institucí, které zajišťují dlouhodobé a stabilní využívání kolektivních statků (Ostrom, 1986; Ostrom a Walker, 2000; Ostrom, 2006a).

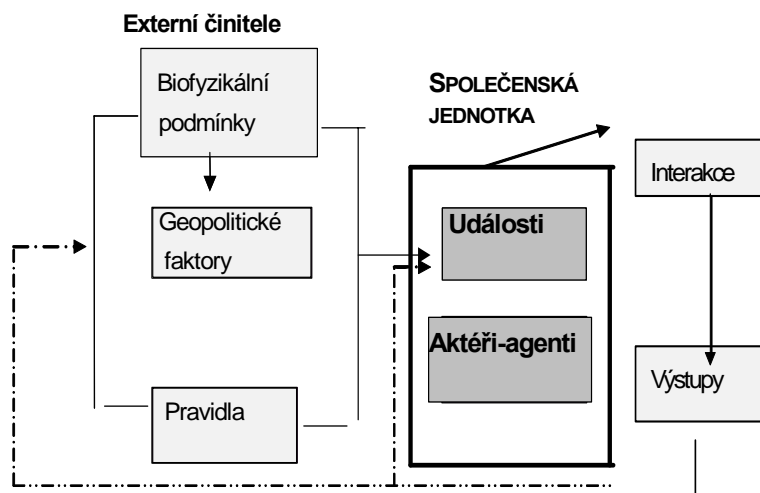
Institucionální analýza prováděná Ostromovou má proto rovněž dva kroky. Prvním je popis institucionálního uspořádání tak, aby byla systémově identifikována pravidla, aktéři, jejich motivace a vzájemné vazby. Druhým krokem je aplikace postupu založeného na definici principů robustních (dobře fungujících) institucí pro určitý typ kolektivních statků. Normativním požadavkem na robustní instituce je zajištění udržitelnosti čerpání přírodních zdrojů (resp. zamezení jejich degradaci či vyčerpání v čase). Oba kroky analýzy budeme dále specifikovat.

Popis institucí

Potřeba formulace rámce pro analýzu institucí vyvstala v souvislosti se snahou o standardizaci pojmů pro jednotlivé prvky široké škály institucionálních uspořádání a jejich vazeb. Navržený rámec, pro nějž se používá označení *IAD Framework* (*Institutional Analysis and Development Framework*), byl poprvé aplikován v roce 1972 v souvislosti s hodnocením vlivu politologických paradigmat na veřejnou politiku v USA a je definován jako „obecný jazyk, popisující jak pravidla hry, biofyzikální podmínky a charakteristické rysy uživatelských komunit, jež ovlivňují fungování akčních arén [viz dále], tj. motivace jednotlivců a z nich vyplývající následky... s využitím metody můžeme identifikovat hlavní typy strukturálních proměnných, které se do určité míry vyskytují ve všech institucionálních uspořádáních“ (Ostrom, 2006b, s. 5 a 18). Od 80. let se však tento rámec začal uplatňovat v oblasti analýz kolektivních statků, z nichž řada spadala do kategorie přírodních zdrojů. Postup navržený v rámci IAD Framework se aplikuje na hypotetické situace laboratorních experimentů (inspirovaných teorií her) i na empirická pozorování reálných režimů správy (viz např. Acheson, 2003). Logiku postupu v rámci metody ilustruje obrázek 1.

Obrázek 1

Model zkoumání institucionálních vztahů (IAD Framework)

Zdroj: Kluvánková-Oravská (2006); v originále viz např. Ostrom (2004).

Jednotka analýzy (akční aréna) se skládá z *událostí* a *aktérů*, které jsou jejich součástí. Popis událostí umožní vysvětlit postupy aktérů a jejich vliv na výsledný stav (případně také navrhnout modifikaci těchto postupů). V rámci událostí je

popsána skupina účastníků procesu, jejich role, pravomoci, informace, kontrolní mechanismy, výstupy a náklady a užítky událostí a výstupů. V případě aktérů se klade důraz na jednání jednotlivce (případně skupiny) vyplývající ze subjektivních motivací a postojů.

Významný je rovněž popis *externích činitelů* akční arény, kde jsou v rámci pravidel vymezena např. vlastnická práva a režimy užívání přírodních zdrojů, které ovlivňují výsledky jednání aktérů apod. (detailní výklad postupu viz např. Ostrom, 2004; 2006b). V rámci laboratorních experimentů lze simulovat zavádění či naopak odstraňování různých pravidel (obvykle se postupuje od experimentů bez pravidel přes zavádění monitorovacích či alokačních mechanismů až ke kooperativním hrám). Vždy je však nutné vracet se k reálnému (tj. empiricky podloženému) fungování institucí.

Robustní instituce

Uvedli jsme, že jako robustní jsou označovány trvanlivé a ve vztahu k udržitelnosti čerpání přírodního zdroje dobře fungující instituce. V důsledku značné variability přírodních charakteristik zdrojů (velikost, dělitelnost aj.) a historie režimů správy se autoři aplikující IAD Framework domnívají, že neexistuje jedno univerzální řešení – jeden typ institucionálního rámce, který by se dal označit za „ideální“ (Ostrom, 2006a; Paavola a Adger, 2005). Zásady fungování robustních principů jsou proto formulovány vždy pro určité typy kolektivních statků a jsou téměř výhradně založeny na empirických pozorováních. Tento induktivní přístup však neomezuje univerzální používání IAD Framework, která plní funkci obecného analytického nástroje.

Nejnámějším příkladem návrhu robustních institucí je sedm principů udržitelné samosprávy drobných a relativně izolovaných kolektivních statků ve správě stabilních komunit o velikosti několika set členů (např. zavlažovací soustavy, pastviny, lesy). K těmto principům patří: a) jasné vymezení hranic přírodního zdroje, b) jasné určení vlastnických/uživatelských práv v rámci komunity, c) účast aktérů na rozhodování o změně uživatelských pravidel, d) zavedení interní kontroly dodržování pravidel, e) existující systém sankcí, f) řešení konfliktů v rámci komunity, g) absence zásahů externích institucí do uživatelských práv a jejich změn (Ostrom, 2006a).

2. Kritické souvislosti využívání kvalitativních metod

Je zřejmé, že společným rysem obou popisovaných metod je shromažďování případových studií – tj. primárních dat v podobě pozorování, písemných pramenů a rozhovorů s klíčovými aktéry. Autoři prosazující tyto metody v menší či

větší míře využívají teorie her, přičemž propojují jednání hráčů v „laboratorních“ podmínkách se situacemi reálného světa. Za hlavní rozdíl obou metod považujeme zvolený postup tvorby vědeckých závěrů. Vědci aplikující metodu analytického narativu hledají interpretační oporu v abstraktně-deduktivních ekonomických tvrzeních. Jejich závěry (platí-li výchozí tvrzení a je-li dodržen logický postup dedukce) jsou prezentovány jako obecně platné. Falsifikace těchto závěrů probíhá zpochybněním výchozího bodu (např. teorie racionální volby). Naopak, institucionální analýza je metodou plně využívanou pro empiricko-induktivní tvorbu vědeckých závěrů, které platí jen pro omezenou skupinu pozorování, jež splňují určité charakteristiky. Zobecnění je možné jen v rámci této skupiny (o postupech vědeckého zkoumání více viz Loužek, 1999).

Jako komplikace, která brání širšímu využití popisovaných kvalitativních metod, se uvádí nízká míra, či dokonce absence formalizovaných kroků analýzy (již je následně obtížné zobecnit a dále aplikovat), a tudíž vliv subjektivních postojů vědce na průběh a závěry kvalitativní analýzy. Je osobní odpovědností každého vědce provádět výzkum nezaujatě a být schopen objasnit všechny logické kroky analýzy tak, aby mohla být replikována, resp. aby mohla být zpětně vyhodnocena správnost konečného úsudku. Usiluje-li vědec o to, aby interpretací zvolených dat dokreslil svůj subjektivní postoj ke konkrétní problematické otázce, může tak učinit s pomocí kvantitativních i kvalitativních souborů dat. V této souvislosti tedy formalismus není zárukou objektivity.

Na druhé straně však případové studie logicky vždy odrážejí kulturní, historická a společenská specifika zkoumané oblasti, s čímž souvisí otázka možnosti komparace jednotlivých případových studií a analogie jejich závěrů. Kvalitativní metody zkoumání primárně hledají vysvětlení jedné, konkrétní situace nebo souboru příbuzných situací, u nichž lze odlišnosti externího prostředí nebo interní variabilitu vyhodnotit jako nevýznamné. Pokud je například za analytický nástroj v rámci analytického narativu použita teorie her, závěry vyplývající z případové studie jsou pouze závěry týkající se jednoho zkoumaného případu a jejich přenositelnost je z teoretického hlediska problematická.

I přes výhrady vůči kvalitativním metodám zkoumání a jejich využití v ekonomii se stále častěji objevují názory, že kombinace kvantitativních a kvalitativních metod je nejen možná, ale dokonce žádoucí, a že je zbytečné diskutovat o jejich vzájemné nadřazenosti či podřazenosti. Obě kategorie metod disponují různou vypovídací schopností v souvislosti se snahou postihnout příčiny a důsledky lidského jednání (Hendl, 2005). Jak dále uvádí J. Kornai: „Hodnocení výzkumného projektu by nemělo vycházet z toho, jsou-li výchozí data ‚měkká‘ nebo ‚tvrdá‘, ale z toho, jsou-li tato data reprezentativní a odpovídající a výzkum byl proveden řádně“ (Kornai, 2008, s. 10).

3. Aplikace metod v zahraničním výzkumu

Institucionální analýza je v současné době poměrně široce užívanou metodou ve společenskovedních výzkumech, které se zabývají fungováním a významem institucí, ať již formálních (právo, psaná pravidla) či neformálních (chování, nepsaná pravidla). Je užívaná sociology, historiky, ekonomy, politickými vědci. Na poli ekonomie ji využívají hned dva nositelé Nobelovy ceny – Douglas C. North a Elinor Ostromová.

Mezi první studie, které využily IAD Framework, patřila analýza poskytování bezpečnosti, později i dalších služeb v metropolitních městech. Rozsáhlý empirický výzkum přispěl k hlubšímu porozumění jevů, jež jsou charakteristické v situacích, kdy významným aktérem je lokální organizace či státní správa (např. Parks a kol., 1982). Další početná skupina studií aplikujících IAD Framework se týká zdrojů ve společném vlastnictví. Zde představuje jednu z nejvýznamnějších a nejkompaktnějších aplikací samotný výzkum autorského týmu této metody, vedený prof. Elinor Ostromovou, jež zahrnuje stovky případových studií z různých částí světa věnovaných problémům využívání kolektivních statků (lesní a vodní ekosystémy), resp. obecně dilematu společenské volby při rozhodování o těchto statcích. Klíčové výstupy včetně doporučení, které se na základě aplikace konzistentního analytického postupu podařilo odvodit, shrnuje publikace *Governing the Commons – The Evolution of Institutions for Collective Action* (Ostrom, 2006a).

Od devadesátých let je IAD Framework používán k vytvoření tří databází.³ První se týká způsobů přivlastnění zdrojů a zdrojů ve společném vlastnictví, druhá zavlažovacích systémů v Nepálu a třetí lesnictví, resp. institucí, které způsobují, že někde dochází k rozsáhlé deforestaci, zatímco jinde kvalita lesů roste. Na základě empirických podkladů s odvoláním na teorii polycentrické správy (McGinnis, 2000) dochází K. Anderssonová a E. Ostromová k závěru, že např. plná decentralizace rozhodování v případě lesů oproti předpokladům nevede nutně k jejich udržitelnému využívání. Navrhují proto hybridní (tj. ani zcela decentralizované, ani striktně centralizované) systémy správy (Andersson a Ostrom, 2008). Konkrétní podoba jednotlivých doporučení se nicméně liší případ od případu a odráží specifickou institucionální uspořádání při řešení konkrétních komunitních problémů.

IAD Framework ovlivnil i řadu studií zabývajících se společenskou volbou prostřednictvím laboratorních experimentů, výzkumem socioekonomických systémů, rolí podnikatele při společné volbě či rolí institucionálních motivací při

³ Výzkumná centra, podílející se na vzniku databází, se nachází v Bolívii, Kolumbii, Indii, Ugandě a dalších státech (Ostrom, 2006b).

zahraniční pomoci pro donorské a přijímající země. (např. Gibbon, Williams a Ostrom, 2005) Konzistentní přehled těchto a dalších aplikací přináší Ostromová v jednom ze svých článků (Ostrom, 2006b).

Rovněž autoři textů využívajících analytického narativu navazují na dílo Douglase C. Northe a zkoumají témata, jako je politické či ekonomické uspořádání, mezinárodní vztahy, chování jednotlivců na trhu při institucionálních změnách, jaké přinesl například na našem území rok 1989 (Stringham, Boettke a Clark, 2008). Instrukce jsou i zde vnímány jako formální a neformální a jsou zosobněním omezení a motivací jednotlivce. Při zkoumání výstupu je právě jejich podobě přisuzován klíčový význam. Narozdíl od institucionální analýzy jde o nový metodologický přístup, aplikovaný na relativně malém množství převážně historicky orientovaných studií, nicméně jeho výsledky jsou i tak publikovány v předních vědeckých časopisech a nakladatelstvích. (např. Leeson, 2007; Coyne, 2007) Autoři, kteří metodu aplikují, se často stávají jejími spoluvůrci, neboť v průběhu výzkumu rozvíjí její potenciál, např. využitím dalších možných analytických nástrojů či překonáním dosavadních omezení.

Uvedme několik konkrétních problémů, při jejichž studiu byl analytický narativ využit. Avner Greif se ve své stati zabývá středověkým institutem tzv. *podestà*, který sloužil k řešení konfliktů v rámci komunit a který přispíval k ekonomickému rozvoji a politické stabilitě Ženevy ve 12. století. Jeho závěry jsou významné pro vývoj teorie o vztahu mezi řešením konfliktů a politickým uspořádáním (Greif viz Bates a kol., 1998). Jean-Laurent Rosenthal zpracoval komparativní analýzu fiskálních pravomocí vládců v Anglii a Francii v 17. a 18. století. Zabýval se přitom různou podobou a změnou státních uspořádání a vztahem mezi politickou strukturou a válečným konfliktem (Rosenthal viz Bates a kol., 1998). Rovněž další autoři knihy *Analytic Narratives* zkoumají prostřednictvím metody analytického narativu jednu specifickou instituci v konkrétním historickém okamžiku – institucionální základ pro vládní politiky a postoje občanů k branné povinnosti ve Francii, Spojených státech a v Prusku v 19. století, dohodu o mezinárodním obchodu s kávou, nebo tzv. pravidlo rovnováhy týkající se otroctví v Americe před občanskou válkou – a její vliv na výstup. Weingast přitom odhaluje význam institucionálního základu federalismu, Bates odhaluje faktory, které jsou významné pro fungování konkurence na mezinárodních trzích (Weingast a Bates viz Bates a kol., 1998).

Mezi další významné průkopníky metody analytického narativu patří vědci z okruhu prof. Boettkeho, přičemž každý ji využívá pro jiný tematický okruh. Edward Stringham se zaměřuje na homogenní skupiny – např. obchodníky na burzách v Londýně, Amsterdamu či České republice. Zkoumá je jako samosprávné jednotky, spolky, které se snaží odhalit takové rysy chování neznámých

aktérů, na základě nichž bude možné eliminovat at' již skutečně či potenciálně nepoctivé hráče. Stringham se soustředí na kritéria vyloučení jakožto spontánně vznikající instituce umožňující společenskou součinnost, osvětluje význam reputace a opakované interakce aktérů pro dodržování kontraktů smluvními stranami. (např. Stringham, Boettke a Clark, 2008). Peter Leeson se naopak zabývá heterogenními skupinami nebo aktéry, kteří stojí vně nějaké fungující skupiny a pokouší se s ní navázat obchodní vztahy. Spíše než kritéria vyloučení zkoumá Leeson kritéria zapojení. Pomocí analytického narativu diskutuje obchod v prekoloniální Africe, středověké obchodní právo a soudobý mezinárodní obchod a hledá mechanismy, jako je signalizace a závaznost, jež pomáhají překonat přirozenou nedůvěru a dojít společenské součinnosti (Leeson, 2006). Chris Coyne zkoumá situace, kdy se společnost vzpamatovává z válečného konfliktu a hledá cestu k mírovému soužití a prosperitě. Odděluje produktivní společenský kapitál od ničivého a zkoumá instituce, které přispívají k nastolení fungující spolupráce (Coyne, 2007). Scott A. Beaulier a Robert Subrick používají metodu k vysvětlení významu institucí pro ekonomický růst Botswany (Beaulier a Subrick, 2007).

4. Aplikace kvalitativních metod v ekonomii životního prostředí

Ekonomie životního prostředí ve své tradiční neoklasické podobě usilovala o kvantifikaci užitek spojených s využíváním (čisté) přírody, resp. nákladů souvisejících se znečištěním životního prostředí. Pokusy o převedení hodnot souvisejících s přírodními zdroji na společný peněžní základ s ostatními statky a službami do jisté míry umožnily zahrnout environmentální problematiku do prováděných *cost-benefit* analýz veřejných projektů. Nicméně bez ohledu na metodologické problémy nebyl tento přístup schopen realisticky uchopit vzájemnou provázanost lidské společnosti a ekosystémů, ani analyzovat dynamiku vývoje režimů správy přírodních zdrojů a jejich zpětného vlivu na motivace jednotlivců. Postupné rozšiřování využívání kvalitativních metod v této oblasti aplikované ekonomie proto umožňuje analyzovat problémy, jejichž peněžní (či obecně číselné) vyjádření je obtížné nebo zhora nemožné, jejichž podchycení je však plně relevantní pro řešení obecného konfliktu mezi ochranou a užíváním přírodních zdrojů. Na několika příkladech si ukážeme, o jaké problematické okruhy se jedná a do jaké míry přispívají kvalitativní metody výzkumu k jejich objasnění a nalezení vhodných řešení.

Čimborová (2008) se s využitím institucionální analýzy snaží postihnout, do jaké míry ovlivňuje proces transpozice evropských směrnic ochranu biodiverzity na Slovensku. Konkrétně analyzuje, zda ochrana přírody byla před vstupem Slovenska do EU realizována v souladu s již definovanými sedmi principy udržitelné

samosprávy (tj. institucemi, které Ostromová označuje za robustní), definuje odchylky od těchto principů a jejich důsledky pro správu zdroje. Následně se zabývá institucionální změnou iniciovanou evropskou legislativou (zavedení Natura 2000) a jejím dopadem na dříve popsanou robustnost režimu správy s důrazem na změnu pozice přímých uživatelů přírodních zdrojů, jež kolidují s ochranou biodiverzity (k této problematice viz dříve Chobotová, 2007). Předmětem analýzy jsou tři maloplošná chráněná území, nástrojem analýzy je popis institucionálního rámce a jeho komparace s ideální institucionální formou (závěrům Ostromové je zde přisouzena role optimálního preferovaného řešení). Výsledkem analýzy je identifikace míry shody a trendů vývoje reálné versus optimální situace. Za hlavní problémy dosavadních konfliktů ochrany biodiverzity s uživateli území označuje autorka absenci jasného vymezení vlastnických a uživatelských práv k přírodním zdrojům a neexistenci interního mechanismu řešení konfliktů v rámci komunit uživatelů. Doporučuje posílit roli lokálních komunit při rozhodování o způsobech ochrany území a na konkrétních příkladech ukazuje vhodné postupy, realizovatelné v současném slovenském institucionálním prostředí.

Obdobný problém, zahrnující konflikt politiky ochrany životního prostředí a uživatelů přírodních zdrojů, řeší s využitím metody analytického narativu Urbanová a Medková (2006).

Konkrétně se jedná o situaci v jihočeském regionu Třeboňsko, kde byl zaveden ochranný režim Natura 2000, jdoucí nad rámec opatření vyplývajících z dosavadní existence chráněné krajinné oblasti. Výzkum byl prováděn šest měsíců po vyhlášení ptačí oblasti Třeboňsko a mapuje především postoje zástupců rybářského průmyslu. Na základě provedených rozhovorů a studia relevantní literatury analýza ukazuje, jaký význam má institucionální prostředí pro efektivní ochranu přírody. Dílčím závěrem je, že způsob zavádění nových restrikcí na Třeboňsku nebyl dostatečně komunikován s místními podnikateli a rybáři, kteří jej vnímají negativně. Narativní metoda kombinovaná o komparativní analýzu obdobných politik Natura 2000 (jako např. zákon na ochranu ohrožených druhů v USA z roku 1973) odhaluje příčiny neefektivní ochrany přírodně cenných lokalit a ohrožených druhů spočívající v nedostatku motivačních prvků pro vlastníky pozemků či rybníků, na něž se regulace vztahuje. Autoři studie navrhnou alternativní způsoby dosažení cílů, které si vytyčuje soustava Natura 2000, tak aby tyto nekolidovaly se zájmy vlastníků či nájemců dotčených pozemků. Důraz přitom kladou na fakt, že každý z dotčených ekonomických subjektů čelí různě vysokým nákladům spojeným s vytýčením ptačí oblasti, a na možnosti využití flexibilních řešení.

Další kvalitativní analýzy institucionálního prostředí ochrany složek životního prostředí a jeho dopadů na jednání jednotlivců obsahují práce Čamrové a Hromádky (2006) a Slavíka (2009). Tyto práce se použitou argumentací blíží

výše popsanému analytickému narativu racionální volby. Jejich primárním cílem však je konkrétní problematickou situaci s využitím lokálních znalostí získaných rozhovory zmapovat, nikoliv navrhnout konečné řešení problému. Čamrová a Hromádka (2006) se zabývají problémem bleskových povodní v ČR a diskutují možnosti zmírňování povodňových škod na úrovni samosprávných obcí. Varianty protipovodňových opatření jsou odvozeny přímo z rozhovorů se starosty obcí, jež tyto povodně pravidelně postihují. Autoři studie je nehodnotí, tj. nesnaží se určit optimální řešení. Za hlavní přínos studie lze označit identifikaci hlavních konfliktů mezi klíčovými aktéry (zemědělci, občany, správou vodních toků, ochránci přírody), které zvyšují zranitelnost zasahovaných území. Slavík (2009) analyzuje trh druhotných surovin, konkrétně jeho odbytovou krizi na přelomu let 2008/2009, během níž dramaticky poklesly ceny vykupovaných tříděných surovin (zejména papíru a plastů). Situace je mapována z pohledu firem zabývajících se svozem komunálního odpadu a zpracovatelů odpadu. Snahou studie je ověřit hypotézy o příčinách krize, resp. navrhnout opatření, která by v budoucnu zamezila jejímu opakování. Stejně jako v předchozím příkladu i tato analýza s využitím rozhovorů primárně usiluje o identifikaci postojů vybraných zájmových skupin.

Společným rysem těchto analýz je důsledný popis institucionálního prostředí – zejména rozdělení odpovědnosti mezi jednotlivé aktéry, jejich motivací a vzájemných vazeb. Důležitou roli v takto získané mozaice hrají i názory a postoje zainteresovaných stran. Sběr dat je prováděn pomocí řízených rozhovorů s klíčovými aktéry (rozhovory se zpravidla skládají z otevřených otázek). Vyhodnocení dat je prováděno pomocí triviálního třídění výroků o sledovaném problému, přičemž autorství výroků nesmí být při prezentování výsledků analýzy zastřeno (nelze-li v důsledku absence nahrávek či svolení k jejich publikování citovat konkrétní osoby, musí být zřejmá alespoň příslušnost ke konkrétní zájmové skupině). Autor analýzy zůstává při vyhodnocování dat nestranný, jeho hodnocení problémové situace se opírá o zvolený ekonomicko-teoretický *background*, nikoliv o samotné informace získané rozhovory. Klíčovým bodem je tedy volba vhodné teorie pro vysvětlení sledovaných jevů, resp. nalezení odpovědi na otázku: Jaké je správné nebo efektivní, resp. optimální řešení? (přičemž náplň těchto abstraktních pojmů musí být autory studie jasně vymezena).

Z popsaných příkladů je zřejmé, že předmětem zkoumání jednotlivých prací jsou z velké části kvalitativní jevy, probíhající ve vysoce proměnlivém institucionálním prostředí. Kvantifikace těchto jevů (jako např. dopady regulace a jejich změn na jednání jednotlivců v souvislosti s přírodními zdroji nebo socioekonomické změny probíhající v důsledku přírodních katastrof aj.) není nemožná, avšak touto cestou dojde k zachycení pouze fragmentu sledovaných problémů.

Kvantitativní výzkum se totiž zaměřuje na předem definované proměnné, zabývá se pozorovatelnými jevy a poskytuje tvrdá, spolehlivá data. Výpočty navíc někdy vychází z nerealistických předpokladů a dostatečně nevysvětlují rozdíl mezi modelem a realitou.

Kvalitativní analýza může vedle toho odhalit jevy významné pro kvantifikovaný jev (např. pro výskyt chráněných druhů ptactva), či dokonce identifikovat příčiny (ne)úspěchu regulačních opatření související s podobou existujícího či navrženého institucionálního rámce. Kvalitativní výzkum je svou povahou explorativní, odkrývá nové, často obtížně pozorovatelné jevy a data, jež přináší, jsou bohatá a hlubková. Existuje bezpočet výzkumných témat, jejichž cílem není ani tolik testování hypotéz prostřednictvím korelací mezi proměnnými, ale spíše porozumění událostem a procesům, které probíhají v konkrétní situaci či lokalitě. Příčinou může být nemožnost získání kvantifikovatelných dat, a tedy nutnost využití kvalitativních postupů (rozhovorů, studia textů apod.), ojedinělost, případně nestabilita zkoumaného fenoménu či zaměření na kontext, nikoli variabilitu. Tvrdíme proto, že kvalitativní metody jsou konzistentními a smysluplnými nástroji ekonomické analýzy, zaměřuje-li se tato analýza především na jednání lidí v souvislosti s poskytováním veřejných či kolektivních statků nebo přesouvá-li se pozornost od internalizace externalit k mechanismům kolektivního rozhodování a studiu robustnosti socioekologických systémů (více viz Ostrom, 2004, 2006a; Carlson a Doyle, 2002). Domníváme se, že potenciál těchto metod (i pouze jako součásti smíšeného výzkumu) není na poli ekonomie životního prostředí v našich podmínkách dosud využít a není ani vědeckou obcí akceptován (v kontrastu s postupnou evolucí těchto postupů v zahraničí). Udělení Nobelovy ceny za ekonomii za rok 2009 právě E. Ostromové, která využívá kvalitativní metody ke zkoumání problémů spojených se správou přírodních statků, by mohlo přispět k širšímu využívání analyzovaných metod na místních ekonomických fakultách a k dalšímu prohloubení výzkumu týkajícího se jejich aplikací.

Závěr

V článku byly představeny dvě metody kvalitativního výzkumu – analytický narativ a institucionální analýza – včetně jejich pilotních aplikací v českém, resp. ve slovenském prostředí. Vzhledem k vědeckému zaměření autorů článku byla využitelnost těchto metod jako nástrojů socioekonomického výzkumu zkoumána přimárně na poli ekonomie životního prostředí. Článek si kladl za cíl vedle obhajoby významu a relevantnosti zmíněných metod přiblížit práci předních vědeckých týmů, jejichž snahou je systematizovat pravidla pro různé formy kvalitativního výzkumu, který vzhledem k omezeným možnostem matematizace individuálně

rozvíjí řada společenských vědců. Hlavním cílem bylo přitom najít způsob, jak dospět k vědecky obhajitelným obecným závěrům založeným na případových studiích.

Z popsaných vědeckých postupů je zřejmé, že kvalitativní metody se vyznačují nižší mírou formalizace, což klade vysoké nároky na osobu vědce provádějícího konkrétní výzkum, zejména na jeho snahu nestranně postihnout všechny aspekty analyzovaného problému. Postup analýzy, jenž zahrnuje *design* výzkumu, sběr dat pomocí rozhovorů a způsoby jejich vyhodnocení, musí být detailně popsán, aby bylo možné posoudit objektivitu a šíři záběru konkrétního výzkumu. Klíčovým bodem je provázání výzkumu se zvoleným ekonomicko-teoretickým paradigmatem (např. obecnou teorií racionální volby nebo efektivními, resp. robustními režimy správy přírodních zdrojů).

I přes uvedené nedostatky a možné problémy spojené s aplikací kvalitativních metod se domníváme, že tyto metody jsou vzhledem k povaze zkoumaných jevů na poli ekonomie životního prostředí nezastupitelné. Jejich omezení podle našeho názoru nediskredituje jejich užívání v socioekonomickém výzkumu. Jejich rozvíjení by mělo nahradit neúspěšné pokusy o číselné vyjádření komplexních vazeb mezi lidskou společností a přírodou.

Literatura

- ACHESON, J. (2003): *Capturing the Commons: Devising Institutions to Manage the Maine Lobster Industry*. Hanover, NH: University Press of New England. ISBN 1-58465-317-5.
- ALEXANDROVA, A. (2009): When Analytic Narratives Explain. *Journal of the Philosophy of History*, č. 3, s. 1 – 24.
- ANDERSSON, K. – OSTROM, E. (2008): Analyzing Decentralized Natural Resource Governance from a Polycentric Perspective. *Policy Sciences*, 41, č. 1, s. 1 – 23.
- ANDERSON, T. L. – LEAL, D. R. (2001): *Free Market Environmentalism*. 1. vyd. New York: Palgrave. ISBN 0-312235-03-8.
- BATES, R. – GREIF, A. – LEVI, M. – ROSENTHAL, J. – WEINGAST, B. (2000): The Analytical Narrative Project. *The American Political Science Review*, 94, č. 3, s. 696 – 702.
- BATES, R. – GREIF, A. – LEVI, M. – ROSENTHAL, J. – WEINGAST, B. (1998): *Analytic Narratives*. Princeton: Princeton University Press. ISBN 978-0-691-00129-6.
- BAVOĽÁR, J. (2008): Psychológia v prácach nositeľov Nobelových cien za ekonómiu. *Ekonomický časopis/Journal of Economics*, 56, č. 1, s. 85 – 98.
- BEAULIER, S. – SUBRICK, R. J. (2007): Limited Government and Economic Growth in Botswana. *The Journal of Private Enterprise*, 23, č. 1, s. 51 – 64.
- BOETTKE, P. (1998): Formalism and Contemporary Economics. *Critical Review*, 12, č. 1 – 2, s. 173 – 186.
- BOETTKE, P. (2000): Reviews BATES, R. et al. (1998): Analytical Narratives. *Constitutional Political Economy*, 11, č. 4, s. 377 – 379.
- BROMLEY, D. W. (2004): Reconsidering Environmental Policy: Prescriptive Consequentialism and Volitional Pragmatism. *Environmental and Resource Economics*, 28, č. 1, s. 73 – 99.
- CARLSON, J. M. – DOYLE, J. (2002). Complexity and Robustness. *Proceedings of the National Academy of Science of the United States of America*, 99, č. 1, s. 2538 – 2545.

- CORDATO, R. (2004): An Austrian Theory of Environmental Economics. *Quarterly Journal of Austrian Economics*, 7, č. 1, s. 3 – 16.
- COYNE, CH. (2007): *After War: The Political Economy of Postwar Reconstruction*. Stanford: Stanford University Press. ISBN 978-0804754408.
- ČAMROVÁ, L. – HROMÁDKA, P. (2006): Lokální bleskové povodně v ČR – příčiny, následky a možnosti řešení z pozice samosprávných obcí. In: ČAMROVÁ, L. a JÍLKOVÁ, J. (eds): *Povodně v území: institucionální a ekonomické souvislosti*. Praha: Eurolex Bohemia, s. 65 – 104. ISBN 80-7379-000-9.
- ČIMBOROVÁ, A. (2008): *Institutional Analysis of Biodiversity Protection in Slovakia*. [Disertační práce.] Bratislava: Prognostický ústav SAV, 122 s.
- EGER, L. – JAVORSKÁ, L. (2005): Focus Group Interviews, výzkumná kvalitativní metoda a příklad jejího užití. *E + M*, č. 3, s. 114 – 121.
- ELSTER, J. (2000): Rational Choice History: A Case of Excessive Ambition. *The American Political Science Review*, 94, č. 3, s. 685 – 695.
- FURUBOTN, E. G. – RICHTER, R. (2005): *Institutions and Economic Theory*. 2. vyd. Michigan: University of Michigan Press. ISBN 0-472-03025-6.
- GIBSON, C. – WILLIAMS, J. – OSTROM, E. (2005): Local Enforcement and Better Forests. *World Development*, 33, č. 2, s. 273 – 284.
- HENDL, J. (2005): *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7367-040-2.
- CHOBOTOVÁ, V. (2007): *Evolution of Institutions for Sustainable Tourism in the Context of Transition Process of Slovakia*. [Working Papers, No. 5.] Bratislava: Institute for Forecasting, 48 s.
- JÍLKOVÁ, J. – SLAVÍKOVÁ, L. (2009): Ekonomie životního prostředí na rozcestí. *Politická ekonomie*, LVII, č. 5, s. 660 – 676.
- KLUVÁNKOVÁ-ORAVSKÁ, T. (2010): New Environmental Governance: An Introduction. In: KLUVÁNKOVÁ-ORAVSKÁ, T. (ed.): *From Government to Governance: New Governance for Water and Biodiversity in an Enlarged Europe*. 1. vyd. Praha: Alfa Publishing, s. 14 – 26. ISBN 978-80-87197-28-8.
- KLUVÁNKOVÁ-ORAVSKÁ, T. (2006): Inštitucionálne aspekty prevencie povodní. In: ČAMROVÁ, L. a JÍLKOVÁ, J. (eds): *Povodně v území: institucionální a ekonomické souvislosti*. Praha: Eurolex Bohemia, s. 25 – 46. ISBN 80-7379-000-9.
- KOLSTAD, Ch. D. (2000): *Environmental Economics*. 1. vyd. New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-511954-1.
- KORNAI, J. (2008): Obory společenských věd: Odluka nebo spolupráce? *Politická ekonomie*, LVI, č. 1, s. 5 – 16.
- LEESON, P. T. (2006): Cooperation and Conflict: Evidence on Self-Enforcing Arrangements and Socially Heterogeneous Groups. *American Journal of Economics and Sociology*, 65, č. 4, s. 891 – 907.
- LEESON, P. T. (2007): Trading with Bandits. *Journal of Law and Economics*, 50, č. 2, s. 303 – 321.
- LEVI, M. (2004): An Analytic Narrative Approach to Puzzles and Problems. In: SHAPIRO, I., SMITH, R. and MASOUD, T. (eds): *Problems and Methods in the Study of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 201 – 226. ISBN 0-521-83174-1
- LOUŽEK, M. (1999): Spor o metodu mezi rakouskou ekonomickou školou a německou historickou školou jako nejvýznamnější metodologický spor v dějinách ekonomie. *Politická ekonomie*, VIII, č. 4, s. 529 – 545.
- MCGINNIS, M. D. (2000): *Polycentric Games and Institutions*. 1. vyd. Michigan: University of Michigan Press. ISBN 0-472-06714-1.
- MISES, L. (2003): *Epistemological Problems of Economics*. 3. vyd. Auburn: Ludwig von Mises Institute. ISBN 0-945466-36-6.

- OLSON, M. (1971): *The Logic of Collective Action – Public Goods and the Theory of Groups*. 2. vyd. Cambridge: Harvard University Press. ISBN 0-674-53751-3.
- OSTROM, E. (1986): An Agenda for the Study of Institutions. *Public Choice*, 48, č. 1, s. 3 – 25.
- OSTROM, E. – BURGER, J. – FIELD, CH. B. – NORGAARD, R. B. – POLICANSKY, D. (1999): Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges. *Science*, 284, č. 5412, s. 278 – 282.
- OSTROM, E. – WALKER, J. (2000): Neither Markets Nor States: Linking Transformation Processes in Collective Action Arenas. In: MCGINNIS, M. D. (ed.): *Polycentric Games and Institutions*. 1. vyd. Michigan: University of Michigan Press, s. 427 – 471.
- OSTROM, E. (2004). *Understanding Institutional Diversity*. Princeton, NJ: Princeton University Press. ISBN 978-0691122380.
- OSTROM, E. (2006a): *Governing the Commons – The Evolution of Institutions for Collective Action*. 18. vyd. New York: The Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-40599-7.
- OSTROM, E. (2006b): *The Institutional Analysis and Development Framework in Historical Perspective*. WO6-18: American Political Science Association.
- PAAVOLA, J.; ADGER, W. N. (2005): Institutional Ecological Economics. *Ecological Economics*, 53, č. 3, s. 353 – 368.
- PARKS, R. B. – BAKER, P. C. – KISER, L. L. – OAKERSON, R. J. – OSTROM, E. – OSTROM, V. – PERCY, S. L. – VANDIVORT, M. – WHITAKER, G. P. – WILSON, R. (1982): Coproduction of Public Services In: RICH, R. C.: *Analyzing Urban-Service Distributions*. Lexington, MA: Lexington Books, s. 185 – 199. ISBN 0-669-03766-4.
- POWELL, B. (ed.) (2007): *Making Poor Nations Rich – Entrepreneurship and the Process of Economic Development*. Stanford: Stanford Economics and Finance. ISBN 978-0804757324.
- ŘÍKOVSKÝ, M. (2001): Rakouská škola a její kritika standardního matematického přístupu k ekonomii. *Politická ekonomie*, LIII, č. 5, s. 717 – 734.
- SAMUELSON, P. A. – NORDHAUS, W. D. (1995): *Ekonomie*. 2. vyd. Praha: Svoboda Servis. ISBN 80-205-0494-X.
- SLAVÍK, J. (2009): *Poplatkové systémy v obcích – rizika a příležitosti pro odpadové hospodářství*. 1. vyd. Praha: IREAS. ISBN 978-80-86684-59-8.
- SLAVÍK, J. (2007): Neoklasická ekonomie a ochrana životního prostředí. *Politická ekonomie*, LV, č. 4, s. 526 – 538.
- SLAVÍKOVÁ, L. (2009): *Komparace ekonomicko-teoretických přístupů k ochraně přírodních zdrojů ve vazbě na přírodní zdroj voda*. [Disertační práce.] Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, Národohospodářská fakulta, Katedra institucionální ekonomie, 141 s.
- SOJKA, M. (2009): Stane se institucionální ekonomie paradigmatickým 21. stoletím? *Politická ekonomie*, LVI, č. 3, s. 297 – 304.
- STRAUSS, A. – CORBINOVÁ, J. (1999): *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno: Albert. ISBN 80-85834-60-X.
- STRINGHAM, E. (2001): The Extralegal Development of Securities Trading in Seventeenth-century Amsterdam. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 43, č. 2, s. 321 – 344.
- STRINGHAM, E. – BOETTKE, P. – CLARK, J. R. (2008): Are Regulations the Answer for Emerging Stock Markets? Evidence from the Czech Republic and Poland. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 48, č. 3, s. 541 – 566.
- URBANOVÁ, T. – MEDKOVÁ, M. (2006): Analysis of Natura 2000 in Třeboňsko Region. *Acta Oeconomica Pragensia*, 14, č. 3, s. 95 – 105.
- VATN, A. (2005): *Institutions and the Environment*. 1. vyd. Northampton: Edward Elgar Publishing. ISBN 1-84376-100-9.
- YOUNG, O. R. (2002): *The Institutional Dimensions of Environmental Change – Fit, Interplay and Scale*. 1. vyd. Cambridge: The MIT Press. ISBN 0-262-74024-9.